

Ansvarlige investeringer

SRI-rapport desember 2010

Vi ønsker dialog!

Følg KLPs ansvarlige investeringer
på bloggen vår: blogg.klp.no

Innhold

- 2 Om KLP
- 4 Kjære leser
- 6 Hvordan være en ansvarlig investor
- 8 Større motstand fra eierne
- 10 Ansvarlige investeringer snart mainstream?
- 11 Land for land-rapportering
- 12 Bedring i norsk klimarapportering
- 15 Vi bruker vår stemmerett
- 16 Stemmegivning
- 18 Dialog, observasjon og ekskludering
- 19 Observasjon
- 21 Ekskluderte selskaper

Selskaper ekskludert for:

- 24 Menneskerettigheter
- 28 Arbeidstakerrettigheter
- 29 Miljø
- 31 Korrupsjon
- 31 Produksjon og salg av våpen
- 35 I fjor var etikk god butikk

Om KLP

➔ KLP som finanskonsern

KLP, Kommunal Landspensjonskasse, er et av Norges største livsforsikrings-selskap. Selskapet leverer pensjons-, finans- og forsikringstjenester til kommuner og fylkeskommuner, helseforetak og til bedrifter både i offentlig og privat sektor.

Selskapets hovedprodukt er offentlig tjenestepensjon. Mer enn hver åttende nordmann har pensjonsrettigheter i KLP. Vi tilbyr skade-forsikring til offentlig sektor og privatpersoner. KLP Eiendom er blant de største eiendomsforvalterne i landet.

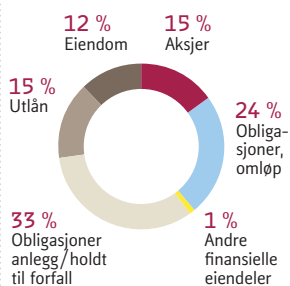
KLP tilbyr også et bredt spekter av innskudds- og låneprodukter. I 2009 etablerte vi egen bank, KLP Banken.

KLP er et gjensidig selskap hvor pensjonskundene også er eiere av selskapet. KLP ble etablert i 1949 og har over 750 ansatte.

➔ Forvaltning av kapital i KLP

KLP-konsernet forvalter totalt 267,3 milliarder kroner (pr. 30.9.2010). Disse er fordelt på flere aktivaklasser.

KLP Kapitalforvaltning og KLP Fondsforvaltning har ansvar for all intern verdipapirforvaltning i KLP-konsernet, mens finansdivisjonen i morselskapet styrer aktivaallokeringen av pensjonsmidlene (kollektivporteføljen).

Investeringer i kollektivporteføljen, aktivafordeling (pr. 30.9.2010).

➔ Hvilke penger er det vi forvalter?

KLP Kapitalforvaltning og KLP Fondsforvaltning, begge heleide datterselskaper av KLP, forvalter ca. 182 milliarder kroner i finansielle instrumenter (pr. 30.9.2010).

Kapitalen forvaltes på vegne av KLP med datterselskaper og andre institusjonelle og private kunder. Totalt har vi 5 300 kundeforhold i våre fond. KLP Fondsforvaltning er Norges tredje største fondsforvaltningsselskap.

➔ Både aktivt og indekxnært

Vi tilbyr både aktive og passive (indekxnære) aksje- og rentefond, inkludert hedgefond. Samtlige av våre verdipapirinvesteringer er underlagt KLPs policy for ansvarlige investeringer.

KLP Fondsforvaltning er Norges ledende indekxfonds-leverandør og tilbyr globale samt regionale indekxfond i USA, Europa og Asia innenfor MSCI World Developed-universet. Vi har også et norsk indekxfond som følger hovedindeksen på Oslo Børs.

Vi har lagt vekt på å bygge opp et sikkert og mest mulig automatisert system for denne typen forvaltning. Som en følge av denne satsningen og takket være effektiv drift og skalafordeler kan vi tilby våre globale samt regionale **indekxfond til meget lave forvaltningshonorarer: fra 0,10 prosent i årlig forvaltningshonorar.**

➔ KLP-fondene

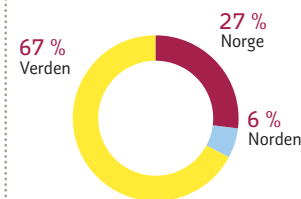
Pengemarkedsfond:

KLP Pengemarked
KLP Aktiv Rente
KLP Rentefond II
KLP Pensjon I-II
KLP Obligasjon I
KLP Obligasjon Global I-II
KLP Statsobligasjon

Aksjefond:

KLP AksjeNorge
KLP AksjeNorge Indeks I-II
KLP AksjeNorden
KLP AksjeEuropa Indeks I-II
KLP AksjeGlobal Indeks I-IV
KLP AksjeUSA Indeks I-II
KLP AksjeAsia Indeks I-II

Beskrivelser av fondene finner du på www.klp.no

Aksjeinvesteringenes regionale spredning, markedsverdi (pr. 29.9.2010).

➔ Øvrig forvaltning

Private equity

KLP investerer i private equity (inkludert venturekapital) i hovedsak gjennom private equity-fond. Dette er langsiktige forpliktelser, og investeringene skjer gradvis over en årrekke. KLPs private equity-program er fortsatt i en tidlig oppbyggingsfase. Som en av de større, norske investorene sitter vi ofte i fondenes investorkomite. Disse fungerer som et bindeledd mellom fondene og dets investorer.

Ekstern forvaltning

I tillegg til private equityfond har KLP også investert i eksterne aksje- og rentefond. Samtlige av våre fondsinvesteringer er underlagt KLPs policy for ansvarlige investeringer. Eksterne fond benyttes hovedsaklig innenfor områder der KLP ikke har intern kompetanse.

Mikrofinans

Gjennom Norsk mikrofinansinitiativ (NMI) har KLP kommitert 75 millioner kroner til investeringer i mikrofinans.

Kjære leser,

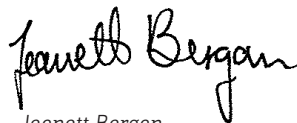
Markedet for ansvarlige investeringer har økt – i Norge, i Norden, i Europa og i verden. I Norge er nærmere 80 prosent av all kapital forvaltet med kriterier for ansvarlige investeringer. Siden etableringen av FNs prinsipper for ansvarlige investeringer i 2006 har 835 investorer, som representerer mer enn 132 000 milliarder, signert prinsippene. Vi er én av dem.

Ansvarlige og bærekraftig investeringer som fenomen har kommet for å bli. Det er en enorm utvikling på området og vi blir hele tiden presentert for nye produkter og forvaltningsstrategier som på en eller annen måte tar hensyn til miljø, mennesker og samfunn. Dessverre er det mange investeringsstrategier som foreløpig ikke er gode nok, men med den enorme mengden kapital som nå investerer med disse litt nye øyne, blir det spennende å følge utviklingen.

Vi har også erfart økende allmenn interesse for faget. Stadig flere blir opptatt av hvordan kapitalen de representerer blir forvaltet og hva pengene gjør der ute i den store verden. Bare siden august har vi holdt innlegg eller deltatt i paneldebatter på hele 18 ulike arrangementer. HSH (handels- og service-næringens hovedorganisasjon), Utenriksdepartementet, Nærings- og handelsdepartementet, Universitetet i Agder, FN-sambandet og Universitet i Oslo er blant dem som har satt fokus på ansvarlige investeringer eller temaer relatert til det. Dette gleder oss og vi synes det er viktig – vi ser frem til stort engasjement også i 2011.

Samtidig med lanseringen av denne rapporten introduserer vi også et nytt virkemiddel for dialog med våre interessenter. På vår nye blogg: blogg.klp.no vil vi dele våre tanker, ideer, dilemmaer, utfordringer og muligheter med dere. Vi ønsker svært gjerne innspill og kommentarer til vårt arbeid og håper vi sammen kan skape en engasjerende og fruktbar debatt om temaer som er viktige for fremtiden. Følger du vår blogg vil du være blant de første som får kjennskap til våre aktiviteter, analyser og investeringsbeslutninger. Håper å høre fra deg!

God lesing,

Jeanett Bergan
Leder for ansvarlige investeringer
KLP Kapitalforvaltning

For dagene som kommer.

Hvordan være en ansvarlig investor

Vårt fremste ansvar er å sikre våre finansielle forpliktelser. KLP-konsernet forvalter over 267 milliarder kroner og mer enn en halv million nordmenn har pensjonsrettigheter i KLP. Oppdraget er å sikre en langsiktig verdiskaping. Vi og mange andre mener at det ikke er likegyldig hvordan vi gjør dette.

Vi har en strategi for ansvarlige investeringer av to hovedgrunner. For det første ønsker ikke KLP å medvirke til brudd på internasjonale normer. Vi ønsker at selskaper vi investerer i skal etterleve de minimumsstandarder som det internasjonale samfunnet har satt. For det andre mener vi at en bærekraftig forretningsdrift vil lønne seg i lengden. En pensjonsleverandør som KLP er en langsiktig investor, og for oss er det lite å vinne på selskapers kortsiktige gevinster hvis det ødelegger for en mer langsiktig inntjening. Å drive et selskap på en ansvarlig måte er også en effektiv strategi for å redusere risiko.

Atferdsbaserte og produktbaserte kriterier

Målet med KLPs strategi er å være en pådriver for en bærekraftig forretningsdrift i tråd med internasjonale normer innen følgende områder:

- menneskerettigheter
- arbeidstakerrettigheter
- miljø
- anti-korrupsjon

- forretningsetiske prinsipper
- individers rettigheter i krig eller konfliktsituasjoner
- andre grunnleggende etiske normer

KLP engasjerer seg i dialog med selskaper som knyttes til brudd på disse adferdsbaserte kriteriene.

KLP har også produktbaserte eksklusjonskriterier. KLP investerer ikke i selskaper som produserer:

- våpen som bryter med grunnleggende humanitære prinsipper (kjernevåpen, landminer og klasebomber)
- tobakk

Vi har tre virkemidler for å påvirke selskaper til en bærekraftig utvikling: eierskapsutøvelse og aktivt engasjement, ekskludering og bærekraftige investeringer.

Eierskapsutøvelse og aktivt engasjement

I tillegg til dialog rundt teamene ovenfor jobber vi med flere prosjekter som fører til

KLPs strategi som ansvarlig investor:

- ➔ Eierskapsutøvelse og aktivt engasjement
- ➔ Ekskludering
- ➔ Bærekraftige investeringer

dialog eller engasjement i selskaper. Disse prosjektene har som formål å fremme en langsiktig og ansvarlig verdiskaping:

- > *Bærekraftig verdiskaping*
- > *Engasjement i kontroversielle land*
- > *Carbon Disclosure Project (side 12)*

Les også om:

- > *Dialog, observasjon og ekskluderinger (side 18)*

En direkte måte for aksjonærer å påvirke et selskap på er å stemme på generalforsamlingen:

- > *Stemmegivning (side 15–17)*
- > *Større motstand fra eierne (side 8–9)*

Å selge aksjene – en siste utvei

Vi vil ikke oppnå finansiell avkastning for enhver pris. Derfor underla KLP, som første norske livselskap, alle sine investeringer en etisk filtrering i 2002. Uttrekk vil være ytterste konsekvens for selskaper som ikke viser vilje til endring og forbedringer.

- > *Begrunnelser for ekskludering (side 25)*

Bærekraftige investeringer

KLP tror på det å kombinere avkastning med andre gevinster. Ved å integrere hensyn til miljø, mennesker og samfunn reduseres investeringens risiko og/eller skapes en bedre avkastning.

- > *Norsk mikrofinansinitiativ (NMI)*

Internasjonale normer

Vårt arbeid bygger på internasjonalt anerkjente standarder og normer. KLP er medlem av FNs Global Compact og våre uttrekk vil i hovedsak være begrunnet med selskapers brudd på FN-konvensjoner eller OECDs retningslinjer for flernasjonale selskaper.

KLP har undertegnet FNs prinsipper for ansvarlige investeringer (UNPRI) og dermed sagt at vi blant annet skal implementere miljø-, sosiale og selskapsstyringstemaer i våre investeringsanalyser og beslutningsprosesser. Dette måles vi på, og sammenlignes med, i det internasjonale finansmiljøet hvert år.

Større motstand fra eierne

Aksjonærene på Oslo Børs protesterte mest på styrenes forslag til lønn og godtgjørelser på årets generalforsamlinger, viser en gjennomgåelse fra KLP. Men fortsatt er det bare halvparten av eierne som deltar.

Det er andre gang KLP har gjennomgått aksjonærenes stemmegivning på generalforsamlingene i selskapene KLP har aksjer i på Oslo Børs. På de 108 generalforsamlingene KLP har stemt på, var det 17 selskaper hvor mer enn 20 prosent av aksjonærene gikk imot forslag fra styre og valgkomité. Det er en dobling i antallet fra i fjor.

En studie fra Institutional Shareholder Services (ISS) viser også at Norge med selskapene i OBX 25-indeksen er i topp tre i Europa når det gjelder andelen saker som ikke ble godkjent eller ble godkjent men med stor motstand fra aksjonærene.

Bonus og opsjoner

Motstand mot godtgjørelser til styre og ledelse er det som går igjen på flest generalforsamlinger. Mer enn hver tredje sak der mer enn 20 prosent av aksjonærene stemte imot, handlet om lønn, bonus, aksjeopsjons- og bonusprogram.

Det å sørge for at man honorerer ekstraordinære prestasjoner knyttet til langsiktig verdiskapning, i stedet for bonuser mer eller mindre per automatikk, er noe KLP legger stor vekt på. Godtgjørelse, og især aksjebaserte incentivprogrammer, bør etableres

slik at de gir en reell langsiktig incentiv effekt som speiler selskapets langsiktige resultater, i kombinasjon med individuelle prestasjoner og måloppnåelse.

Kun halvparten stemmer

Snittdeltakelsen i årets norske generalforsamlinger, 52 prosent, ligger på samme nivå som i fjor. Det er betydelig lavere enn gjennomsnittlig fremmøte i Europa som er 62 prosent, ifølge ISS. Blant selskapene med lavest deltagelse på Oslo Børs var Sevan Marine og Rocksource med 12 prosent, samt Blom med 19 prosent tilstedeværelse.

Etter mange år med passive eiere blir det stilt stadig større krav til investorer om aktivt eierskap. Som minoritetsaksjonær i selskaper er makten begrenset, men det er likevel viktig å ta sitt ansvar.

Imøtekommer forslag

I de tilfeller det er tid og mulighet til det er vi i kontakt med selskapet om konkrete saker på dagsorden i forkant av generalforsamlingen. Vi er fornøyde med at flere selskaper har valgt å imøtekomme KLPs tilbakemeldinger, og for eksempel redusert rike opsjonsprogrammer og i overkant store kapitalforhøyelser.

➔ Sjekk hvordan KLP og KLP-fondene stemte på www.klp.no/samfunnsansvar

Saker med størst aksjonærmotstand under generalforsamlingssesongen 2010

Selskap	Sak	Resultat	Andel som stemte mot/avstod fra å stemme
DNO International	Vedtektsendring: Frist for innkalling til ekstraordinær generalforsamling	Ikke godkjent	76 %
Norse Energy (ekstraordinær generalforsamling)	Godkjenning av fusjonsplan	Godkjent	70 %
North Energy	Styrevalg	Godkjent*	68 %
	Valg av nominasjonskomité	Godkjent*	58 %
Prosaf Production	Styrevalg	Godkjent	40 %
	Styrevalg	Godkjent	40 %
	Gjenvalg av revisor	Godkjent	39 %
TGS-NOPEC Geophysical Comp.	Lønn og godtgjørelse til ledende ansatte	Godkjent	37 %
Norwegian Property	Lønn og godtgjørelse til ledende ansatte	Godkjent	36 %
TGS-NOPEC Geophysical Comp.	Godtgjørelse til styret	Godkjent	35 %
	Aksjeopsjonsprogram	Ikke godkjent	35 %
Atea	Aksjekapitalforhøyelse i forbindelse med aksjeopsjonsprogram	Godkjent	31 %
Acery	Styrevalg	Godkjent	31 %
Vizrt (ekstraordinær generalforsamling)	Styrevalg	Godkjent	29 %
BWG Homes	Aksjekapitalforhøyelse	Godkjent	27 %
Vizrt (ekstraordinær generalforsamling)	Godtgjørelse til styret	Godkjent	27 %
Sevan Marine	Aksjekapitalforhøyelse	Godkjent	25 %
DNO International	Aksjebasert bonusprogram	Godkjent	24 %
	Lønn og godtgjørelse til ledende ansatte	Godkjent	24 %
Opera Software	Opsjoner til nytt styremedlem	Godkjent	24 %
Norwegian Energy Company	Lønn og godtgjørelse til ledende ansatte	Godkjent	24 %
Tomra	Vedtektsendring: Frist for innkalling til ekstraordinær generalforsamling	Godkjent	23 %
Schibsted	Erverv av egne aksjer	Godkjent	23 %
DNO International	Erverv av egne aksjer	Godkjent	23 %
	Styrevalg	Godkjent	23 %
Atea	Lønn og godtgjørelse til ledende ansatte	Godkjent	23 %
TGS-NOPEC Geophysical Comp.	Erverv av egne aksjer	Godkjent	22 %
Bouvet	Lønn og godtgjørelse til ledende ansatte	Godkjent	22 %
	Aksjekapitalforhøyelse ved å utstede nye aksjer til aksjeoppsjonesprogrammet for ansatte	Godkjent	22 %
Sevan Marine	Aksjekapitalforhøyelse ved å utstede nye aksjer til aksjeopsjonsprogram for ansatte og for tildeling av opsjoner	Godkjent	20 %
Opera Software	Valg av nominasjonskomité	Godkjent	20 %

* Nytt forslag til styremedlem presentert på generalforsamlingen. Vant over valgkomiteens innstilling.

Ansvarlige investeringer snart mainstream?

Det norske markedet for ansvarlige investeringer (SRI) har vokst. Norge er ett av landene i verden med høyest andel kapital forvaltet på en ansvarlig måte.

Norsif, bransjeorganisasjonen for ansvarlige investeringer i Norge, har med støtte fra KLP Fondsforvaltning og Danske Capital gjennomført en markedsundersøkelse om ansvarlig og bærekraftig forvaltning i Norge.

Markedsundersøkelsen viser at det norske SRI-markedet ved utgangen av 2009 var mer enn 3310 milliarder. Dette tilsvarer mer enn 80 prosent av all kapital under forvaltning. Sverige har et marked på 2463 milliarder, Danmark 1953 milliarder og Finland 720 milliarder.

Hovedforklaringen til Norges høye tall er Statens pensjonsfond. Etableringen av de etiske retningslinjene for Statens pensjonsfond har i tillegg vært en viktig driver for hele det norske markedet, noe som bidrar til å forklare den høye andelen. Metodene for ansvarlig forvaltning er i hovedsak utelukkelse og dialog med selskaper.

– Den nordiske og kanskje særlig den norske modellen for ansvarlige investeringer har tidvis blitt kritisert, men disse tallene viser at modellen fungerer og kan integreres i all finansforvaltning. Modellen med offentlige utelukkelse av selskaper er den viktigste markedsdriveren, sier Jeanett Bergan, leder for ansvarlige investeringer i KLP.

Rapporten viser at det har vært en sterk

vekst i integrering av SRI i renteprodukter, samt i etablering av nye SRI-produkter i fremvoksende markeder og hedgefond.

– Vi ser en økende interesse for dette temaet. I Norge har en strategi innenfor ansvarlige investeringer nå blitt helt avgjørende for å gjøre forretning med enkelte kundegrupper. Det bør jo kalles en suksess for fagområdet, sier Morten Rasten, administrerende direktør i Danske Capital i Norge.

Den europeiske bransjeorganisasjonen, Eurosif's undersøkelser viser at det europeiske markedet har nådd en størrelse på 39 000 milliarder kroner. Det er en dobling siden 2007 og det tilsvarer ca 43 prosent av det totale europeiske kapitalmarkedet.

– Vi ser at SRI-markedet i Europa har hatt en sterkere vekst enn det tradisjonelle markedet. Det er interessant og et sterkt signal om hvor veien går, sier Sarita Bartlett, prosjektleder for Norsif.

Undersøkelsen er basert på intervjuer med alle kapitaleiere som forvalter mer enn 800 millioner kroner, samt de største kapitalforvalterne, totalt 67 organisasjoner. Svarprosenten er 94 prosent. Av disse er det 52 organisasjoner som har en strategi for ansvarlige investeringer. Les hele rapportene på www.norsif.no og på www.eurosif.org.

Land for land-rapportering

Samtidig som land for land-rapportering er viktig for finansielle risiko- og verddivurderinger, kan det være ett av de viktigste bidragene til utvikling i fattige men ressursrike land.

De siste årene har det pågått en prosess for å utvikle en ny regnskapsstandard (IFRS) for utvinningsindustrier som også skal inneholde krav om rapportering av reserver og ressurser, kostnader, inntekter, eierforhold, skatter, avgifter samt andre betalinger til lokale myndigheter – dette separat for hvert land som selskapet opererer i. Ved åpenhet om dette vil lokale myndigheter og internasjonale selskaper ansvarliggjøres og befolkningens rettigheter vil i høyere grad kunne sikres. Som sideeffekter vil en slik rapportering også kunne bekjempe korrupsjon og uansvarlig bruk av skatteparadiser.

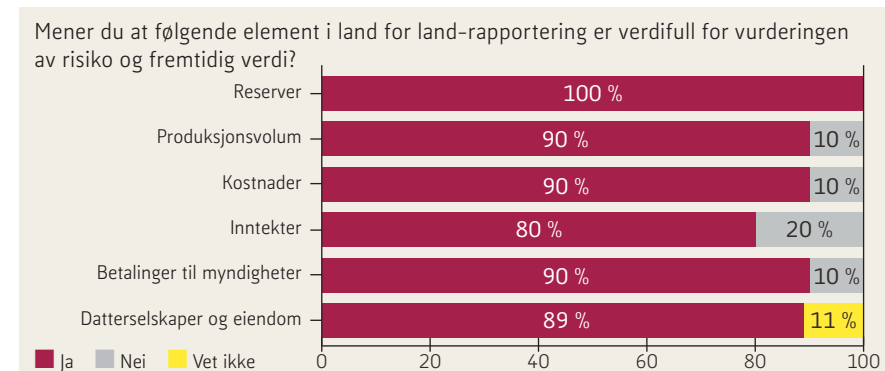
I løpet av 2010 har en hel del skjedd: både Hong Kong-børsen og amerikanske myndigheter har etablert krav om denne typen rapportering, og EU har nå en høring ute.

Selv om vi tror at innføring av land for land-rapportering vil ha svært positive samfunnsmessige konsekvenser, bør hovedargumentet være finansielt; nemlig at informasjonen er viktig for risiko- og verddivurderinger av

selskaper, og følgelig viktig for investeringsbeslutninger.

Primærbrukere av finansiell rapportering er analytikere i meglerhus, investeringsbanker med mer. KLP har derfor sendt en spørreundersøkelse til nærmere 50 analytikere, som daglig følger selskaper i utvinningsindustrier, for å kartlegge deres mening om verdien av denne informasjonen i et land for land-format. Undersøkelsen fikk en svarprosent på 17 prosent og samtlige respondenter var positive til rapporteringen. Argumentene var at dette var viktig informasjon for risiko- og verddivurderinger av selskaper.

KLP har engasjert seg i denne prosessen fordi vi tror at dette kan være ett av de viktigste bidragene til utvikling i fattige men ressursrike land. Vi oppfordrer investorer, selskaper, myndigheter og organisasjoner til å støtte opp om dette arbeidet og gi EU innspill (http://ec.europa.eu/internal_market/consultations/2010/financial-reporting_en.htm).

Bedring i norsk klimarapportering

Antallet nordiske selskaper som rapporterer klimagassutslipp til CDP fortsetter å øke – endelig også de norske.

Hvert år stiller CDP et antall spørsmål om klimastrategi og -utslipp til verdens 500 største bedrifter, samt til ytterligere et stort antall bedrifter i ulike regioner, totalt 4 500 verden over.

Årets nordiske resultater viser flere gode nyheter:

- Så stor andel som 89 prosent av selskapene rapporterer at det øverste ansvaret for klima ligger i en styrekomité eller annet ledende organ, sammenlignet med 77 prosent i 2009. Dette er et godt resultat også sammenlignet med resultatene i de 500 største globale selskapene (84 prosent).
- Insentiver for å oppnå målsetninger for utslipp av klimagasser blir vanligere. 44 prosent av de nordiske respondentene har nå insentiver gjeldende klimaspørsmål for ledelsen, en økning fra fjorårets 30 prosent.
- 69 prosent av respondentene har for tiden et reduksjonsmål for sine klimagassutslipp eller er i en prosess for å utvikle et reduksjonsmål, sammenlignet med 70 prosent for de 500 største globalt.

Generelt viser årets CDP-resultater at selskaperes klimastrategi- og rapportering i mange tilfeller er integrert i forretningsstrategien. Dette til tross for at mange forventet det motsatte på grunn av finanskrisen og mangel på en internasjonal klimaavtale.

De to viktigste driverne for å redusere klimagassutslipp oppgir selskapene å være insentiver for å kutte karbon-, energi- og brenselkostnader og følgelig redusere eksponeringen for reguleringsrisiko. For det andre oppgir selskapene et klimavennlig om-dømme som motivasjon. Selskaper ser klare fordeler (og lavere kostnader) med tanke på verdien av merkenavn, utsikter for salg og markedsandel, lojalitet blant de ansatte og kapitalkostnad. Som et resultat iverksetter de konkrete tiltak.

Halvparten rapporterer

Til tross for at Norge fortsatt ligger langt bak de andre nordiske landene når det gjelder andelen selskap som rapporterer, har det vært en klar økning. Av de 49 norske selskapene i det nordiske utvalget svarte 49 prosent (24 selskaper). Dette er en betydelig forbedring i svarprosenten fra tidligere år. Til sammenligning var andelen 35 prosent i 2009. Den totale svarprosenten i Norden var 66 prosent. Svarprosenten i Danmark, Finland og Sverige var henholdsvis 73, 65 og 74 prosent.

Blant de norske selskapene er det syv nykomlinger: Arendals Fossekompani, Cermaq, Frontline, Royal Caribbean Cruises, Schibsted, Seadrill og Yara. I fjor gjorde KLP en risikoanalyse hvor ni selskaper med relativt høye utslipp men med begrenset klimarapportering

DE BESTE NORDISKE SELSKAPENE I CARBON PERFORMANCE LEADERSHIP INDEX

Danisco	Danmark	Sampo plc	Finland
Nokia Group	Finland	REC Group	Norge
Novo Nordisk	Danmark	Hexagon AB	Sverige
SEB	Sverige	Elisa Corporation	Finland
Stora Enso	Finland	Aker ASA	Norge
		Securitas AB	Sverige
Se definisjonen for Carbon Performance Leadership på www.cdproject.net		Lundbergs AB	Sverige
		Marine Harvest Group	Norge
		YIT Group	Finland
		Fred. Olsen Energy ASA	Norge

DE STØRSTE NORDISKE SELSKAPENE SOM IKKE RAPPORTERER TIL CDP (ETTER MARKEDSVERDI)

KLP gjorde i 2009 en risikoanalyse hvor selskaper med relativt høye utslipp men med begrenset klimarapportering ble identifisert. Ett år senere ser situasjonen bedre ut.

SELSKAP	RAPPORTERINGSNIVÅ 2009	RAPPORTERER TIL CDP 2010
Golden Ocean Group	Liten	✘
Acergy	Liten	✘
Bonheur	Liten	✘
Fred Olsen Energy	Liten	✘
Royal Caribbean Cruises	Middels	✓
Cermaq	Middels	✓
Stolt-Nielsen	Middels	✘
Marine Harvest	Middels	✘
Seadrill	Middels	✓

ble identifisert. Det er svært gledelig at tre selskaper i denne gruppen nå er blant de nye som rapporterer: Cermaq, Frontline og Royal Caribbean Cruises. Det er også flere av de norske selskapene som har forbedret sin rapportering betydelig, for eksempel Salmar og Subsea 7.

Norske Skog får best resultat av de norske selskapene og får en plass blant de 20 beste nordiske i årets Carbon Disclosure Leadership Index (rapportering), og blant de ti beste i Carbon Performance Leadership Index.

Les mer i årets CDP-rapporter som er publisert på www.cdproject.net.

Derfor støtter KLP Carbon Disclosure Project

- Vi tror at klimautslipp i økende grad vil være en kostnad for selskapene.
- Energieffektivitet innebærer kostnadsreduksjon.
- Våre analyser viser at Oslo Børs er karbonintensiv sammenlignet med andre markeder.
- Ved å måle og rapportere klimautslipp får selskapene et beslutningsgrunnlag for å iverksette tiltak for utslippsreduksjoner.
- Trusselen for klimaendringer forplikter oss alle til å bidra til utslippsreduksjon.
- CDP støttes av et stort antall internasjonale investorer verden over (534 institusjonelle investorer med 360 000 milliarder i forvaltningskapital). Ved å samarbeide rundt disse spørsmålene arbeider vi mer effektivt og oppnår mer.

Det er ikke likegyldig hvordan avkastning skapes.

Vi bruker vår stemmerett

Generalforsamlingen er en viktig arena for dialog mellom selskapsledelsen og aksjonærene. Som eier i mange børsnoterte selskaper bruker KLP og KLP-fondene stemmeretten sin aktivt - både i Norge og i utlandet.

KLP og KLP-fondene har i 2010 etablert egne retningslinjer for stemmegivning. Disse er publisert på vår hjemmeside og bygger på *Norsk anbefaling for eierstyring og selskapsledelse*.

Alle generalforsamlinger i norske selskaper behandles internt i KLP og vi stemmer selv, i hovedsak via fullmakt men også ved å delta på generalforsamlingen.

For våre utenlandske aksjer stemmer vi via fullmakt gjennom vår tjenesteleverandør Institutional Shareholder Services (ISS). Vi stemmer i tråd med internasjonal beste praksis innen eierstyring og selskapsledelse. Dette bidrar til at vi opptrer konsistent og i konsen-

sus med mange andre internasjonale investorer. Ved å bruke stemmeretten vår ivaretar vi våre interesser som aksjeeiere - ikke bare i forhold til tradisjonell eierstyring og finansielle temaer, men også selskapets påvirkning på samfunnet miljømessig og sosialt. Vi støtter resolusjoner som vurderes å bidra til en langsiktig verdiskaping for aksjonærer og andre interessenter.

Per i dag stemmer KLP og KLP-fondene i følgende 17 markeder: Australia, Canada, Danmark, Finland, Frankrike, Hongkong, Irland, Japan, Nederland, New Zealand, Norge, Portugal, Singapore, Sveits, Storbritannia, Tyskland og USA.

NORSK ANBEFALING FOR EIERSTYRING OG SELSKAPSELEDELSE

Den norske standarden for eierstyring og selskapsledelse bygger på et følg- eller forklaringsprinsipp. Standarden er forankret i aksje-, regnskaps-, børs- og verdipapirlovgivningen, men inneholder bestemmelser og veiledninger som dels utdypes og dels går lengre enn lovgivningen. Les anbefalingen i detalj på www.nues.no. Den omhandler følgende punkter:

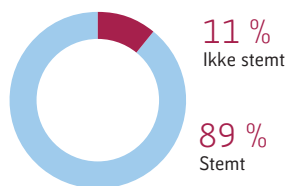
1. Redegjørelse for eierstyring og selskapsledelse
2. Virksomhet
3. Selskapskapital og utbytte
4. Likebehandling av aksjeeiere og transaksjoner med nærstående
5. Fri omsettelighet
6. Generalforsamlingen
7. Valgkomité
8. Bedriftsforsamling og styre, sammensetning og uavhengighet
9. Styrets arbeid
10. Risikostyring og intern kontroll
11. Godtgjørelse til styret
12. Godtgjørelse til ledende ansatte
13. Informasjon og kommunikasjon
14. Selskapsovertakelse
15. Revisor

Stemmegivning i Norge

	Pr. 31.10.2010	2009	2008
Antall generalforsamlinger	108	123	29
Antall saker	946	1 004	274
Andel saker hvor KLP og KLP-fondene stemte mot styrets forslag	10 %	13 %	1 %
Andel saker hvor KLP og KLP-fondene stemte blankt	1 %	2 %	- %

Resolusjoner

Temaer	Antall saker pr. 31.10.2010	Mot styrets forslag eller blankt	Antall saker 2009	Mot styrets forslag eller blankt
Rutinesaker	504	1 %	499	2 %
Styrerelaterte saker	198	8 %	207	11 %
Selskapskapital	124	22 %	158	18 %
Godtgjørelse	99	50 %	118	62 %
Fusjoner og omorganiseringer	14	21 %	8	25 %
Aksjonærforslag	7	29 %	13	23 %
Anti-overtakelse	0	- %	0	- %
Totalt	946	11 %	1 004	15 %

KLP og KLP-fondene har stemt på ca. 89 prosent av generalforsamlinger i norske børsnoterte selskaper der de har hatt stemmerett i perioden 1. januar til 31. oktober 2010.

➔ Sjekk hvilke selskapers generalforsamlinger KLP og KLP-fondene har stemt på. Se vår hjemmeside www.klp.no/samfunnsansvar. Les også hvilke saker vi har stemt mot og med hvilken begrunnelse.

Stemmegivning internasjonalt

	Pr. 31.10.2010	2009	2008
Antall generalforsamlinger	1 666	1 803	1 792
Antall saker	16 349	19 851	19 748
Andel saker hvor KLP og KLP-fondene stemte blankt eller mot styrets forslag	11 %	21 %	21 %

Resolusjoner

Temaer	Antall saker pr. 31.10.2010	Mot styrets forslag eller avstå	Antall saker 2009	Mot styrets forslag eller avstå
Styrerelaterte saker	10 454	8 %	11 862	14 %
Rutinesaker	2 657	4 %	3 491	26 %
Selskapskapital	1 121	13 %	1 798	28 %
Godtgjørelse	1 030	21 %	1 243	29 %
Fusjoner og omorganiseringer	240	5 %	585	17 %
Obligasjonseiermøter	25	0 %	30	3 %
Anti-overtakelse	222	21 %	116	45 %
Totalt	15 479	9 %	19 125	19 %

Aksjonærforslag

Temaer	Antall saker pr. 31.10.2010	Mot styrets forslag eller avstå	Antall saker 2009	Mot styrets forslag eller avstå
Styrerelaterte saker	208	62 %	297	70 %
Godtgjørelse	133	87 %	156	79 %
Rutinesaker	62	81 %	50	78 %
Eierstyring og selskapsledelse	40	80 %	43	60 %
Helse og miljø	82	76 %	72	75 %
Generelle økonomiske saker	1	100 %	4	75 %
Menneskerettigheter	14	100 %	17	94 %
Anti-samfunnsansvar	8	13 %	5	20 %
Annet	52	90 %	82	66 %
Totalt	600	75 %	726	73 %

Dialog, observasjon og ekskludering

KLP er i dialog både med selskaper som er ekskluderte og med selskaper som er under observasjon. Målet er å være en pådriver for en ansvarlig og bærekraftig forretningsdrift.

KLPs erfaring er at kombinasjonen av dialog og ekskludering er effektiv for å oppnå forbedringer. Ekskludering vil alltid være en siste utvei, men legger tyngde bak kravene som stilles til selskapene i en dialog. Dialogen vil fortsette også etter et eventuelt uttrekk, med mål om å kunne investere i selskapet igjen i fremtiden.

KLP har også selskaper under observasjon. Disse selskapene vil vi forsøke å påvirke for å unngå eksklusjon og forhindre lignende situasjoner i fremtiden.

I alle prosesser, når det gjelder både ekskluderte selskaper og selskaper under observasjon, gjelder de fire kriteriene som mål for fremgang (se side 20).

Kilder og analyseprosess

De nesten 2 000 selskapene i KLPs investeringsunivers overvåkes kontinuerlig. Analysene som utgjør grunnlaget for KLPs engasjement og uttrekk kommer i hovedsak fra GES Investment Services. Vi støtter oss også på analyser av Etikkrådet for Statens pensjonsfond – Utland (SPU).

GES følger daglig 9 000 nyhetskilder. Dersom et selskap assosieres til kritikkverdige forhold, utredes så hendelsen og selskapet kontaktes. Dersom selskapet over tid ikke viser vilje til forbedring, vil KLP trekke seg ut av selskapet. Enhver beskyldning skal være bekreftet enten av selskapet selv eller av en troverdig offisiell kilde, for eksempel myndigheter eller FN-organer.

Målet er **alltid** å påvirke selskapene til en langsiktig og bærekraftig verdiskaping.

Observasjon

Selskaper under observasjon er selskaper som KLP gjennom dialog ønsker å påvirke. Utelukkelse kan være en siste utvei hvis vi ikke ser tilstrekkelig progresjon i saken.

British Petroleum og Anadarko Petroleum

Utblåsing i Mexicogolfen resulterte i elleve døde og enorme oljeutslipp (850 millioner liter). Lekkasjen fortsatte i 87 dager før den ble stoppet. Det var BP som opererte riggen, men BP og Anadarko Petroleum er joint venture-partnere i prosjektet. Amerikanske myndigheter har opprettet flere kommisjoner som skal utrede ulykken og konklusjoner ventes i første halvdel av 2011. KLP følger saken og selskapenes tiltak for å redusere risikoen for lignende ulykker i fremtiden.

DNO International

Selskapet er under observasjon på grunn av saken der kurdiske delstatsmyndigheter i Irak har kjøpt og solgt aksjer i DNO. Oslo Børs har ilagt selskapet overtredelsesgebyr og Økokrim etterforsker saken. KLP har

etablert dialog med selskapet og følger aktivt opp selskapet i forhold til å forhindre at lignende situasjoner skal oppstå i fremtiden. Selskapet har reagert raskt i forhold til vår bekymring og virkelig tatt tak i problemstillingen.

Eutelsat Communications

I juni 2008 opphørte Eutelsat kringkastingen av NTDTV, en regimeuavhengig kinesisk tv-kanal som tidligere ble kringkastet i Kina. Kritikere mener at årsaken er at selskapet ønsket å tilfredsstillende kinesiske myndigheter for å komme inn på det kinesiske markedet. Europaparlamentet oppfordrer Eutelsat til å gjenoppta kringkastingen.

Exxon Mobil

Selskapet ble satt under observasjon i mai

Selskapsdialog

1.6. – 31.10.2010

SELSKAP	STATUS	TEMA
Bridgestone	Ekskludert	Arbeidstakerrettigheter
DNO International	Observasjon	Forretningsetikk
Exxon Mobil	Observasjon	Miljø
Freeport	Ekskludert	Miljø
Toyota	Ekskludert	Arbeidstakerrettigheter
Vedanta	Ekskludert	Miljø og menneskerettigheter

Ekkskluderte selskaper

Menneskerettigheter

■ AES	USA	kraftprodusent
■ Africa Israel Investments	Israel	eiendom
■ Alstom	Frankrike	elektrisk utstyr
■ China Mengniu Dairy	Kina	matvarer
■ Danya Cebus	Israel	bygg og anlegg
■ Dongfeng Motor Group	Hongkong	bilprodusent
■ Elbit Systems	Israel	luftfart og forsvar
■ FMC Corp	USA	kjemikalier
■ Incitec Pivot	Australia	gjødsel og jordbrukskjemikalier
■ L-3 Communications*	USA	luftfart og forsvar
■ Potash Corp Saskatchewan	Canada	gjødsel og jordbrukskjemikalier
■ Sterlite Industries*	India	metaller og gruvedrift
■ Vedanta Resources*	Storbritannia	metaller og gruvedrift
■ Wesfarmers	Australia	stormarked
■ Yahoo!	USA	Internett (programvare og tjenester)

Arbeidstakerrettigheter

■ Bridgestone	Japan	dekk og gummi
■ Toyota Motor	Japan	bilprodusent
■ Wal-Mart Stores	USA	stormarked

Miljø

■ Barrick Gold	Canada	metaller og gruvedrift
■ Chevron	USA	olje og gass
■ Duke Energy	USA	kraftselskap
■ Freeport McMoRan	USA	metaller og gruvedrift
■ Norilsk Nickel	Russland	metaller og gruvedrift
■ Rio Tinto	Storbritannia	metaller og gruvedrift
■ Samling Global	Malaysia	skogsprodukter
■ Sterlite Industries*	India	metaller og gruvedrift
■ Vedanta Resources*	Storbritannia	metaller og gruvedrift

Korrupsjon

- Ingen ekkskluderte selskaper

Våpenprodusenter

■ Alliant Techsystems	USA	luftfart og forsvar
■ BAE Systems	Storbritannia	luftfart og forsvar
■ Boeing	USA	luftfart og forsvar
■ EADS	Nederland	luftfart og forsvar
■ Finmeccanica	Italia	luftfart og forsvar
■ GenCorp	USA	luftfart og forsvar
■ General Dynamics	USA	luftfart og forsvar
■ Hanwha Corporation	Sør-Korea	kjemikalier
■ Honeywell	USA	luftfart og forsvar
■ Jacobs Engineering Group	USA	bygg og anlegg
■ L-3 Communications*	USA	luftfart og forsvar
■ Lockheed Martin	USA	luftfart og forsvar
■ Northrop Grumman	USA	luftfart og forsvar
■ Poongsan Corporation	Sør-Korea	metaller og gruvedrift
■ Poongsan Holdings Corporation	Sør-Korea	metaller og gruvedrift
■ Raytheon	USA	luftfart og forsvar
■ Safran	Frankrike	luftfart og forsvar
■ Serco Group	Storbritannia	miljø- og anleggstjenester
■ Singapore Technologies Engineering	Singapore	luftfart og forsvar
■ Textron	USA	industrielt konglomerat

Tobakksprodusenter

■ Alliance One International	USA	tobakk
■ Altria Group	USA	tobakk
■ British American Tobacco	Storbritannia	tobakk
■ Gudang Garam	Indonesia	tobakk
■ Imperial Tobacco	Storbritannia	tobakk
■ ITC Ltd	India	tobakk
■ Japan Tobacco	Japan	tobakk
■ KT&G Corp	Sør-Korea	tobakk
■ Lorillard	USA	tobakk
■ Philip Morris	USA	tobakk
■ Reynolds American	USA	tobakk
■ Souza Cruz SA	Brasil	tobakk
■ Swedish Match	Sverige	tobakk
■ Universal Corp VA	USA	tobakk
■ Vector Group	USA	tobakk

* Selskapet er ekkskludert av flere grunner.

- 1 Den rapporterte hendelsen har opphørt.
- 2 Selskapet har håndtert den rapporterte hendelsen og konsekvensene på en ansvarlig måte.
- 3 Selskapet har systemer og rutiner på plass for å forhindre at lignende skjer i fremtiden.
- 4 Punkt 1-3 er verifisert av tredjepart.

Selskaper under observasjon, fortsettelse

2009 og denne statusen opprettholdes. KLP har siden etablert en god dialog med selskapet og denne vil fortsette. Årsaken er den vestlige gråhvalen som er en truet dyreart utenfor Shakalin Island der Exxon Mobils datterselskap driver olje- og gassutvinning.

Jardine Matheson

PT Astra Agro Lestari TBK assosieres til massive regnskogødeleggelser i sumpområdet Tripa peat i Acehprovinsen i Indonesia. Her lever orangutangen, som er kritisk truet ifølge International Union for Conservation of Nature (IUCN). I følge UNEP/UNESCO's Great Ape Survival Program er området prioritert for orangutangen og en del av Leuser-økosystemet, kjent for sitt biologiske

mangfold. Jardine Matheson er morselskapet til PT Astra International TBK, som er morselskapet til PT Astra Agro Lestari TBK.

Songa Offshore

Songa Offshore etablerte et nytt opsjonsprogram i 2009. Opsjonsprogrammet bryter med intensjonen i generalforsamlingsvedtaket. Videre er det ikke i tråd med Norsk anbefaling for eierstyring og selskapsledelse eller KLPs og KLP-fondenes retningslinjer for stemmegivning. KLP har derfor fulgt opp saken med møter og i brev form. Selskapet vil forbli under observasjon frem til et eventuelt nytt incentivprogram etableres.

McDERMOTT INN I PORTEFØLJEN IGJEN

Det amerikanske selskapet McDermott har vært utelukket på grunn av sin involvering i kjernevåpenproduksjon. McDermott International har nå solgt alle eiendeler i datterselskapet Babcock & Wilcox Company, hvor kjernevåpenaktiviteten foregikk, og KLP kan igjen investere i selskapet. McDermott er et bygg- og anleggsselskap som fokuserer på offshoreprosjekter innenfor olje- og gasssektoren. Babcock & Wilcox ble i sin tur børsnotert, men inngår ikke i KLPs referanseindeks.

Målet er alltid
å påvirke
selskapene til
en langsiktig
og bærekraftig
verdiskaping.

4

krav for inkludering

- 1 Den rapporterte hendelsen har opphørt.
- 2 Selskapet har håndtert den rapporterte hendelsen og konsekvensene på en ansvarlig måte.
- 3 Selskapet har systemer og rutiner på plass for å forhindre at lignende skjer i fremtiden.
- 4 Punkt 1-3 er verifisert av tredjepart.

Menneskerettigheter

Menneskerettighetene er et av de viktigste internasjonale verdigrunnlagene. Som en del av KLPs verdigrunnlag, ansvarlig investeringsstrategi og gjennom vår deltakelse i FNs Global Compact, ønsker vi å støtte internasjonale menneskerettigheter og ikke medvirke til brudd på disse. En konsekvens er at 15 selskaper er utelukket fra våre investeringer.

Fremdrift: **AES**
Ekskludert siden: Desember 2008
Kilde: GES
Land: USA
Industri: Kraftselskap
Indeks: MSCI, FTSE

1
2
3
4

AES driver den hydroelektriske dammen Chan 75 i Panama, som ifølge FN-rapporter assosieres til brudd på menneskerettighetene til urbefolkningen Ngöbe. Sommeren 2008 sendte FN to hastende appeller til staten Panama for å varsle om forflytting, tap av bosted, ødeleggelse av jordbruksmarker og utstrakt bruk av vold og arrestasjoner av medlemmer i urbefolkningsgruppen som motsatte seg prosjektplanene. Konstruksjonen av dammen fører til at lokalsamfunnet Charco la Pava oversvømmes og må flyttes, men innbyggerne har ifølge kritikken ikke blitt hørt.

Fremdrift: **AFRICA ISRAEL INVESTMENT**
Ekskludert siden: Desember 2010
Kilde: SPU, GES
Land: Israel
Industri: Eiendom
Indeks: Inngår ikke i KLPs referanseindeks

1
2
3
4

Africa Israel Investments er involvert i byggingen av israelske bosettinger i okkuperte palestinske områder. I 2009 bygget datterselskapet Danya Cebus boliger i tre bosettinger i området. Ifølge internasjonal rett, spesielt fjerde Genève-konvensjonen om beskyttelse av sivile i krigstid, er de israelske bosettingene ulovlige. Flere resolusjoner i FNs sikkerhetsråd og en rådgivende uttalelse fra Folkerettsdomstolen i Haag har konkludert med at oppføringen av israelske bosettinger på okkupert palestinsk territorium er ulovlig etter denne konvensjonen.

Fremdrift: **ALSTOM**
Ekskludert siden: Desember 2007
Kilde: GES
Land: Frankrike
Industri: Elektrisk utstyr
Indeks: MSCI, FTSE

1
2
3
4

En spesialutsending for FNs menneskerettighetsråd oppfordret i 2007 selskaper som er involvert i Merowe Damprosjektet i Sudan til å stoppe sine operasjoner på grunn av rapporter om menneskerettighetsbrudd i forbindelse med en stor tvangsflytting av mennesker; cirka 50 000 beregnes å være nødt til å flytte på grunn av dambyggingen. Blant de involverte selskapene var Alstom, som er hovedleverandøren av elektrisk utstyr til prosjektet. Ingen av selskapene har fulgt anbefalingen fra FNs spesialutsending.

Fremdrift: **CHINA MENGNIU DAIRY**
Ekskludert siden: Desember 2008
Kilde: GES
Land: Kina
Industri: Matvarer
Indeks: Inngår ikke i KLPs referanseindeks

1
2
3
4

I september 2008 kunngjorde kinesiske myndigheter at melkepulver for barn hadde blitt forgiftet med melamin. Fire barn døde og cirka 94 000 fikk nyrestein og nyresvikt. Melamin er et kjemikalie som brukes til å lage plast og inneholder ikke næring. Involvert i denne skandalen var noen av Kinas største meierier, blant annet China Mengniu Dairy som har innrømmet at noen av selskapets produkter var forgiftet. Underleverandører har blandet melk med vann for å øke mengden, og blandet inn melamin for å øke proteinnivået.

Fremdrift: **DANYA CEBUS**
Ekskludert siden: Desember 2010
Kilde: SPU, GES
Land: Israel
Industri: Bygg og anlegg
Indeks: Inngår ikke i KLPs referanseindeks

1
2
3
4

Danya Cebus er involvert i byggingen av israelske bosettinger i okkuperte palestinske områder. I 2009 bygget selskapet boliger i tre bosettinger i området. Ifølge internasjonal rett, spesielt fjerde Genève-konvensjonen om beskyttelse av sivile i krigstid, er de israelske bosettingene ulovlige. Flere resolusjoner i FNs sikkerhetsråd og en rådgivende uttalelse fra Folkerettsdomstolen i Haag har konkludert med at oppføringen av israelske bosettinger på okkupert palestinsk territorium er ulovlig etter denne konvensjonen.

Fremdrift: **DONGFENG MOTOR GROUP**
Ekskludert siden: Juni 2009
Kilde: SPU
Land: Hongkong
Industri: Bilprodusent
Indeks: Inngår ikke i KLPs referanseindeks

1
2
3
4

Dongfeng Motor Group leverer militære kjøretøyer til burmesiske myndigheter. Utelukkelsen av Dongfeng er en konsekvens av retningslinjene til Statens pensjonsfond – Utland, som sier at investeringer i selskaper som selger våpen og militært materiell til stater som står oppført på listen over de lands statsobligasjoner fondet er avskåret fra å investere i, skal unngås. De nåværende sanksjonene fra både USA og EU forbyr all eksport og salg av våpen og militært materiell til Burma.

Fremdrift: **ELBIT SYSTEMS**
Ekskludert siden: Desember 2009
Kilde: GES, SPU
Land: Israel
Industri: luftfart og forsvar
Indeks: MSCI

1
2
3
4

Elbit leverer et elektronisk overvåkningssystem som er en del av separasjonsbarrieren som israelske myndigheter har bygget mot Vestbredden. De deler av barrieren som ligger på de okkuperte palestinske områdene anses som ulovlig i henhold til internasjonal lov. Elbit er, med sine leveranser, med på å understøtte ulovlig virksomhet.

Fremdrift: **FMC CORPORATION**
Ekskludert siden: Juni 2010
Kilde: GES
Land: USA
Industri: Kjemikalier
Indeks: MSCI-WI

1
2
3
4

FMC Corporation har bekreftet overfor GES at datterselskapet FMC Foret importerer fosfat fra Vest-Sahara. Den internasjonale domstolen (ICJ) har fastslått at Marokko ikke har noen rettslige krav til Vest-Sahara og følgelig ikke Vest-Saharas naturressurser. Utvinning av naturressurser fra okkuperte områder, Vest-Sahara spesielt, har også blitt erklært ulovlig av FNs visegeneralsekretær for juridiske saker i 2002.

Fremdrift: **INCITEC PIVOT**
Ekskludert siden: Juni 2009
Kilde: GES
Land: Australia
Industri: Gjødsel og jordbruks-kjemikalier
Indeks: MSCI

1
2
3
4

Incitec Pivot importerer fosfatstein fra Vest-Sahara, som er okkupert av Marokko. Den internasjonale domstolen (ICJ) har fastslått at Marokko ikke har noen rettslige krav til Vest-Sahara og følgelig ikke til Vest-Saharas naturressurser. Utvinning av naturressurser fra okkuperte områder, Vest-Sahara spesielt, har også blitt erklært ulovlig av FNs visegeneralsekretær for juridiske saker i 2002.

Fremdrift: **L-3 COMMUNICATIONS**
Ekskludert siden: Desember 2005
Kilde: GES
Land: USA
Industri: Luftfart og forsvar
Indeks: MSCI, FTSE

- 1
- 2
- 3
- 4

I den amerikanske arméens utredning om mishandling og tortur i Abu Ghraib-fengselet i Irak 2003–2004, fastslås det at ansatte i selskapet Titan har vært delaktige i eller tilstede ved mishandlinger. Ifølge rapporten har Titan ikke adressert problemstillingen på en effektiv måte og ikke gitt gode nok instruksjoner til sine ansatte. Titan ble senere oppkjøpt av L-3 Communications, som dermed tar over ansvaret. Selskapet leverer fortsatt tolkingstjenester til den amerikanske armé. Selskapet må derfor få mekanismer på plass for å unngå at menneskerettighetsbrudd skjer igjen, spesielt i land som Irak og Afghanistan. Se videre begrunnelse for ekskludering av L-3 Communications under våpenprodusenter.

Fremdrift: **POTASH CORP SASKATCHEWAN**
Ekskludert siden: Juni 2010
Kilde: GES
Land: Canada
Industri: Gjødsel og jordbruks-kjemikalier
Indeks: MSCI, FTSE

- 1
- 2
- 3
- 4

Potash Corp Saskatchewan har bekreftet overfor GES at et heleid datterselskap importerer fosfat fra Vest-Sahara. Den internasjonale domstolen (ICJ) har fastslått at Marokko ikke har noen rettslige krav til Vest-Sahara og følgelig ikke Vest-Saharas naturressurser. Utvinning av naturressurser fra okkuperte områder, Vest-Sahara spesielt, har også blitt erklært ulovlig av FNs visegeneralsekretær for juridiske saker i 2002.

Fremdrift: **STERLITE INDUSTRIES**
Ekskludert siden: Juni 2010
Kilde: GES, SPU
Land: India
Industri: Metaller og gruvedrift
Indeks: Inngår ikke i KLPs referanseindeks

- 1
- 2
- 3
- 4

Sterlite Industries er en betydende joint venture-partner i den aluminiumsfabrikk som bygges i Orissa i India hvor Vedanta Resources er kontrollerende eier. Se årsak for ekskludering under Vedanta.

Fremdrift: **VEDANTA RESOURCES**
Ekskludert siden: Desember 2008
Kilde: GES, SPU
Land: Storbritannia
Industri: Metaller og gruvedrift
Indeks: MSCI, FTSE

- 1
- 2
- 3
- 4

Vedanta Resources er i ferd med å etablere aluminiumsproduksjon i Orissa i India. I denne prosessen har selskapet ifølge indiske myndigheter gjort seg skyldig i brudd på menneskerettigheter, bl.a. tvangsforflytting, vold og trusler mot befolkningen. Selskapet har brutt indiske miljølover, villedet myndigheter og forårsaket grov miljøskade, bl.a. utslipp av vann med høyt innhold av tungmetaller til elver og grunnvann. Etableringen av anlegget vil innebære hogging av flere kvadratkilometer skog i et av Indias mest artsrike områder med flere truede arter. Selskapet er også anklaget for ulovlige produksjonsutvidelser, uforsvarlig håndtering av farlig avfall, overgrep mot stammefolk, elendige lønnsvilkår og farlige arbeidsforhold i gruvene og fabrikkene.

Fremdrift: **WESFARMERS**
Ekskludert siden: Desember 2007
Kilde: GES
Land: Australia
Industri: Stormarked
Indeks: MSCI, FTSE

- 1
- 2
- 3
- 4

Wesfarmers er ekskludert på grunn av ulovlig utvinning av naturressurser i Vest-Sahara og dermed indirekte støtte til Marokkos okkupasjon av landet. Selskapet har bekreftet importen av fosfatstein. Den internasjonale domstolen (ICJ) fastslo i 1975 at Marokko ikke har noen rettslige krav på Vest-Sahara og følgelig ikke på Vest-Saharas naturressurser. Utvinning av naturressurser fra okkuperte områder, Vest-Sahara spesielt, ble erklært ulovlig av FNs visegeneralsekretær for juridiske saker i 2002.

Fremdrift: **YAHOO!**
Ekskludert siden: Desember 2005
Kilde: GES
Land: USA
Industri: Internett (programvarer og tjenester)
Indeks: MSCI, FTSE

- 1
- 2
- 3
- 4

Yahoo har gjort seg skyldig i brudd på ytringsfriheten, etter å ha overlevert kinesiske myndigheter informasjon som førte til ti års fengselsstraff for en kinesisk journalist. Journalisten hadde sendt informasjon om et hemmelig dekret der myndighetene skriver om hvordan man skulle hindre demonstrasjoner på tiårsdagen for massakren på Den himmelske freds plass til utenlandske internettsteder. Yahoo overleverte informasjon som knyttet e-posten til journalists ip-adresse og fysiske lokalisering. Yahoo viser til at man må følge lokale myndigheter, til tross for at overføring av såkalte statshemmeligheter pr. Internett kan medføre dødsstraff i Kina.

Arbeidstakerrettigheter

Det er noen grunnleggende rettigheter enhver arbeidstaker har. I FN har minimumsstandarder for arbeidsvilkår som omhandler blant annet organisasjonsfrihet, forbud mot tvangsarbeid, barnarbeid og diskriminering blitt fastsatt. Disse standardene bør etterleves uansett hvor i verden arbeidstakeren er på jobb. Som en konsekvens er tre selskaper utelukket fra våre investeringer.

Fremdrift: **BRIDGESTONE**

1
2
3
4

Ekkludert siden: Desember 2006
Kilde: GES
Land: Japan
Industri: Dekk og gummi
Indeks: MSCI, FTSE

Firestone, et datterselskap av Bridgestone, driver verdens største gummiplantasje i Liberia. Med 6 000 ansatte er selskapet den største private arbeidsgiveren i landet. Barnarbeid rapporteres å forekomme på plantasjonen, og barn fra ni års alder sies å være i arbeid for å gjøre det mulig for foreldrene sine å oppnå den daglige kvote som selskapet har fastsatt. FN rapporterer om bruken av barnarbeid på plantasjonen i en rapport fra 2006. Selskapet er også anmeldt av International Labor Rights Fund (ILRF) for samme forhold. Rettssaken pågår fortsatt. Bridgestone sier at en policy mot barnarbeid er på plass, den er dog ikke offisiell og blir ifølge arbeidere ikke håndhevet. Et viktig fremskritt er at en kollektivavtale ble signert på plantasjonen sommeren 2008 og oppdatert i 2010.

Fremdrift: **TOYOTA MOTOR**

1
2
3
4

Ekkludert siden: Desember 2005
Kilde: GES
Land: Japan
Industri: Bilprodusent
Indeks: MSCI, FTSE

Fagforeningen hos Toyota på Filippinene hevder at selskapet forhindrer arbeiderne å organisere seg og forhandle om kollektivavtale. Den internasjonale arbeidstakerorganisasjonen ILO, oppgir flere punkter hvor Toyota bryter med internasjonal arbeidsrett. Selskapet har angivelig motarbeidet opprettelse av fagforeninger, sagt opp arbeidere uten lovlig grunn og truet arbeidere som planlegger å fagorganisere seg.

Fremdrift: **WAL-MART STORES**

1
2
3
4

Ekkludert siden: Juni 2003
Kilde: GES, SPU
Land: USA
Industri: Stormarked
Indeks: MSCI, FTSE

En jevn strøm av rapporter i media og rettssaker vitner om systematisk dårlige arbeidsforhold i Wal-Mart. Selskapet kritiseres for gjentatte brudd på arbeidstakerrettigheter på flere områder. Kritikken gjelder barnarbeid, fabrikker som utnytter arbeidskraften, diskriminering av kvinner og motarbeidelse av fagforeninger. Høsten 2008 vant 67 500 tidligere og nåværende ansatte en rettssak hvor Wal-Mart ble dømt for systematisk å ha tilbakeholdt lønn til de ansatte. Dommen ble avgjort i den høyeste rettsinstansen i Massachusetts, og mer enn 30 lignende rettssaker mot Wal-Mart pågår i andre amerikanske delstater. I et gruppesøksmål av 1,6 millioner ansatte og tidligere ansatte, anklages selskapet for systematisk diskriminering av kvinner.

Miljø

Miljøet er et felles gode, men også et felles ansvar. Ved å utelukke selskaper som gjør seg skyldige i alvorlige miljøskader, ønsker KLP å gi et tydelig signal om at miljøet bør stå høyt på agendaen. Som en konsekvens er ni selskaper utelukket fra våre investeringer.

Fremdrift: **BARRICK GOLD**

1
2
3
4

Ekkludert siden: Februar 2009
Kilde: GES, SPU
Land: Canada
Industri: Metaller og gruvedrift
Indeks: MSCI, FTSE

Barrick Gold, verdens største gullprodusent, driver blant annet Porgera-gullgruven i Papua New Guinea. Selskapet bruker et naturlig elvesystem for transport og deponering av gruveavfall. Dette har både en fysisk og en kjemisk effekt som påvirker vannkvaliteten, mennesker og dyreliv. Spesielt utslipp av tungmetaller som kvikksølv vil være svært problematisk i lang tid fremover. Avfallet inneholder høye konsentrasjoner av blant annet arsen, kadmium, kobber, bly og sink. Miljøskadene som elvedeponering kan forårsake er velkjente, men selskapet har ikke gjennomført vesentlige tiltak for å forhindre eller redusere disse skadene.

Fremdrift: **CHEVRON**

1
2
3
4

Ekkludert siden: Juni 2004
Kilde: GES
Land: USA
Industri: Olje og gass
Indeks: MSCI, FTSE

I 2004 startet en rettssak mot Chevron for avfallshåndteringen i regnskogen i Ecuador hvor ChevronTexaco, som selskapet da het, var operativt fra 1960-tallet til 1990-tallet. Selskapet anklages for i en årrekke å ha dumpet store mengder giftig, kreftfremkallende avfall, og dermed forurenset jord og vann for mange lokalsamfunn. Chevron bestrider funnene i flere av de undersøkelser som er gjort, men høsten 2008 bekrefter en uavhengig undersøkelse at 42 av 46 dumpingsplasser har høye nivåer av gift, og at mesteparten av disse ikke er omfattet av det opprensningsprogram Chevron er blitt enig med Ecuadors myndigheter om. Dermed gjelder rettssaken mot Chevron ikke bare miljøet, men også bedrageri.

Fremdrift: **DUKE ENERGY**

1
2
3
4

Ekkludert siden: Desember 2006
Kilde: GES
Land: USA
Industri: Kraftselskap
Indeks: MSCI, FTSE

Duke Energy etterforskes av EPA (Environmental Protection Agency) for brudd på amerikanske Clean Air Act. Dette går tilbake til 1990-tallet da selskapet ønsket å forlenge levetiden på åtte av sine eldste kullkraftverk i USA med 20 år. Selskapet gjennomførte moderniseringsprosessen av kraftverkene fra 1940-tallet uten å installere utslippskontrollsystemer som kunne ha redusert forurensningen betydelig. De store utslippene har ifølge EPA betydelig innvirkning både på miljøet og folkehelsen.

Fremdrift: **FREEMPORT MCMORAN**

1
2
3
4

Ekkludert siden: Juli 2006
Kilde: GES, SPU
Land: USA
Industri: Metaller og gruvedrift
Indeks: MSCI, FTSE

Freeport McMoRan Copper & Gold driver verdens største gullgruve og nest største kobbergruve på Ny-Guinea i Indonesia. Selskapet deponerer gruveavfall i et naturlig elvesystem og det er påvist tungmetallavrenning fra selskapets deponier for gråberg og avdekningsmasser. Selskapet dumper så mye som 230 000 tonn per dag. Det foreligger et omfattende materiale som viser at selskapets virksomhet har forårsaket omfattende og varige miljøskader på økosystemene i og langs hele vassdraget og at selskapet i liten grad har gjennomført tiltak for å forhindre eller redusere disse skadene.

Fremdrift: **NORILSK NICKEL**
Ekskludert siden: Desember 2009
Kilde: GES, SPU
Land: Russland
Industri: Metaller og gruvedrift
Indeks: Inngår ikke i KLPs referanseindeks

- 1
- 2
- 3
- 4

Norilsk Nickels Polardivisjon i Sibir har i mange år sluppet ut store mengder svoveldioksid, nikkel og tungmetaller. Utslippene har ført til at vegetasjonen opptil 20 mil fra anleggene er død eller har betydelige skader. Luftforurensningen har også ført til betydelige helseproblemer i lokalbefolkningen. Luftveislidelser og ulike kreftformer er langt vanligere her enn i andre områder i Russland. Miljødeleggelsene er omfattende, varige og til dels uoprettelige. Selv om selskapet i de senere år har gjennomført tiltak som har redusert utslippene av metaller, er nivåene fremdeles høye og svoveldioksidutslippene er tilnærmet uforandret. Etter rådets oppfatning synes selskapet ikke å overholde nasjonale miljøkrav, og det synes heller ikke å ha planer om å rydde opp i forurenset grunn.

Fremdrift: **RIO TINTO**
Ekskludert siden: September 2008
Kilde: GES, SPU
Land: Storbritannia
Industri: Metaller og gruvedrift
Indeks: MSCI, FTSE

- 1
- 2
- 3
- 4

Sammen med Freeport McMoRan driver Rio Tinto verdens største gullgruve og verdens nest største kobbergruve på Ny-Guinea i Indonesia. Grasberggruven slipper svært store mengder avgangsmasser direkte ut i et naturlig elvesystem, ca. 230 000 tonn pr. dag. Utslippene vil komme til å øke framover i takt med at gruen utvides. Det er dessuten stor fare for at tungmetallavrenning fra selskapets deponier for gråberg og avdekningsmasser medfører vedvarende forurensning av grunn og vassdrag. Gruven antas drivverdig fram til 2041, noe som må antas å påføre omgivelsene alvorlige miljøskader fordi ingenting tyder på at selskapet vil endre praksis i framtiden.

Fremdrift: **SAMLING GLOBAL**
Ekskludert siden: Desember 2010
Kilde: SPU
Land: Malaysia
Industri: Skogsprodukter
Indeks: Inngår ikke i KLPs referanseindeks

- 1
- 2
- 3
- 4

Det malaysiske skogselskapet Samling Global tilrådes utelukket fra Statens pensjonsfond utland på grunn av ulovlig hogst og alvorlig miljøskade. Etikkrådet har undersøkt selskapets virksomhet i Sarawak (Malaysia) og Guyana.

Fremdrift: **STERLITE INDUSTRIES**
Ekskludert siden: Juni 2010
Kilde: GES, SPU
Land: India
Industri: Metaller og gruvedrift
Indeks: Inngår ikke i KLPs referanseindeks

- 1
- 2
- 3
- 4

Sterlite Industries er en betydende joint venture-partner i den aluminiumsfabrikk som bygges i Orissa i India hvor Vedanta Resources er kontrollerende eier. Se årsak for ekskludering under Vedanta.

Fremdrift: **VEDANTA RESOURCES**
Ekskludert siden: Desember 2007
Kilde: GES, SPU
Land: Storbritannia
Industri: Metaller og gruvedrift
Indeks: MSCI, FTSE

- 1
- 2
- 3
- 4

Vedanta Resources er i ferd med å etablere aluminiumsproduksjon i Orissa i India. I denne prosessen har selskapet ifølge indiske myndigheter overtrådt indiske miljølover, villadet myndigheter og forårsaket grov miljøskade. Etableringen av anlegget vil innebære hogging av flere kvadratkilometer skog i et av Indias mest artsrike områder med flere truede arter. Selskapet er videre anklaget for ulovlige produksjonsutvidelser, uforvarlig håndtering av farlig avfall, overgrep mot stammefolk, dårlige lønnsvilkår og farlige arbeidsforhold i gruvene og fabrikkene.

Korrupsjon

Korrupsjon er et av verdens største økonomiske problem som forhindrer økonomisk og bærekraftig utvikling i mange land. Som ansvarlig investor og eier støtter KLP den internasjonale kampen mot korrupsjon gjennom å ekskludere selskap som assosieres til grov eller systematisk korrupsjon.

Ingen selskaper er ekskludert på grunn av korrupsjon pr. 1. desember 2010.

Produksjon og salg av våpen

Noen våpen rammer hardere – og flere sivile – enn andre. Dette vil ikke KLP medvirke til. Vi utelukker derfor selskaper som produserer eller selger våpen som bryter med grunnleggende humanitære prinsipper og som ved normal anvendelse vil medføre en betydelig risiko for å ramme sivile. Som en konsekvens er 20 selskaper utelukket fra våre investeringer.

ALLIANT TECHSYSTEMS
Ekskludert siden: Desember 2005
Kilde: GES, SPU
Land: USA
Industri: Luftfart og forsvar
Indeks: Inngår ikke i KLPs referanseindeks

Alliant Techsystems har vært involvert i flere våpenprosjekter, både som leverandør av spesialkomponenter og som hovedprodusent av hele klasebomber. Selskapet har ikke lenger klasevåpenkomponenter i produksjon, men følger USAs policy på området og vil produsere hvis det er etterspørsel. Alliant Techsystems er også involvert i produksjon og vedlikehold av kjernevåpen (USAs atomforsvarssystem).

BAE SYSTEMS
Ekskludert siden: Januar 2006
Kilde: GES, SPU
Land: Storbritannia
Industri: Luftfart og forsvar
Indeks: MSCI, FTSE

BAE Systems, Finmeccanica og EADS inngår i joint venture-selskapet MBDA. MBDA har i følge Jane's Air Launched Weapons kontrakt på å utvikle og produsere missilet ASMP-A for det franske flyvåpenet. ASMP-A beskrives som "nuclear warhead air-to-surface missile".

BOEING
Ekskludert siden: Januar 2006
Kilde: GES, SPU
Land: USA
Industri: Luftfart og forsvar
Indeks: MSCI, FTSE

Boeing leverer ifølge opplysninger på egen hjemmeside ulike former for vedlikehold og oppgraderinger av Minuteman III ICBM. ICBM utgjør hovedelementet i USAs landbaserte, strategiske kjernevåpen.

EADS

Ekskludert siden: Desember 2005
Kilde: GES, SPU
Land: Nederland
Industri: Luftfart og forsvar
Indeks: MSCI, FTSE

European Aeronautics Defence and Space Company (EADS) bekrefter at de inngår i joint venture-selskapet TDA. Ifølge EADS produserer TDA blant annet bombekastergranaten PR Cargo, som selskapet beskriver slik: "This is a sub-munition projectile for 120 mm rifled mortars. Equipped with dual-effect submunitions, it engages dismounted troops and light armored vehicles". Ifølge Jane's Information Groups database Infantry Weapons inneholder PR Cargo 16 sprenglegemer og kan klassifiseres som klasebombe. Videre inngår EADS også i joint venture-selskapet MBDA sammen med BAE Systems og Finmeccanica. MBDA har ifølge Jane's Air Launched Weapons kontrakt på å utvikle og produsere missilet ASMP-A for det franske flyvåpenet. ASMP-A beskrives som "nuclear warhead air-to-surface missile". Se også omtale av BAE og Finmeccanica.

FINMECCANICA

Ekskludert siden: Januar 2006
Kilde: GES, SPU
Land: Italia
Industri: Luftfart og forsvar
Indeks: MSCI, FTSE

BAE Systems, Finmeccanica og EADS inngår i joint venture-selskapet MBDA. MBDA har ifølge Jane's Air Launched Weapons kontrakt på å utvikle og produsere missilet ASMP-A for det franske flyvåpenet. ASMP-A beskrives som "nuclear warhead air-to-surface missile".

GENCORP

Ekskludert siden: Januar 2008
Kilde: GES, SPU
Land: USA
Industri: Luftfart og forsvar
Indeks: FTSE, inngår ikke i KLPs referanseindeks

GenCorp produserer komponenter til klasebomber. Selskapet markedsfører stridskoder for våpensystemene GMLRS, MLRS og ATACMS på sin hjemmeside. Alle tre oppfyller definisjonen for klasevåpen i konvensjonen mot klasebomber. GenCorp er også assosiert med produksjon av kjernevåpen. GenCorps heleide datterselskap Aerojet produserer drivmiddel for missiler som ikke har annen funksjon enn å avfyre atomstridskoder.

GENERAL DYNAMICS

Ekskludert siden: Desember 2005
Kilde: GES, SPU
Land: USA
Industri: Luftfart og forsvar
Indeks: MSCI, FTSE

General Dynamics er involvert i kjernevåpenproduksjon og i USAs atomforsvarssystem. Selskapet har i tillegg produsert klasevåpen, men oppgir høsten 2010 at man ikke lenger markedsfører eller produserer denne typen våpen. Selskapet vil ikke garantere at man ikke vil produsere klasevåpen i fremtiden.

HANWHA CORPORATION

Ekskludert siden: Januar 2008
Kilde: GES, SPU
Land: Sør-Korea
Industri: Kjemikalier
Indeks: Inngår ikke i KLPs referanseindeks

Hanwha Corporation har bekreftet overfor Etikkrådet for Statens pensjonsfond - Utland (SPU) at de produserer luft- og bakkeleverte klasevåpen. De markedsfører også disse på sin hjemmeside.

HONEYWELL INTERNATIONAL

Ekskludert siden: Januar 2006
Kilde: GES, SPU
Land: USA
Industri: Luftfart og forsvar
Indeks: MSCI, FTSE

Selskapet har gjennom datterselskapet Honeywell Technology Solutions Inc. ansvaret for reparasjon, utvikling, kalibrering, drift og vedlikehold av måleinstrumenter samt registrering av data ved simulering av kjernevåpendetonasjoner ved White Sands Missile Range i New Mexico.

JACOBS ENGINEERING GROUP

Ekskludert siden: Juni 2010
Kilde: GES
Land: USA
Industri: Bygg og anlegg
Indeks: MSCI, FTSE

Jacobs Engineering Group assosieres til utvikling av sentrale elementer og tjenester tilknyttet kjernevåpen. Selskapets joint-venture, Atomic Weapons Establishment (AWE), er involvert i produksjon og vedlikehold av stridskoder for missilsystemet Trident II som er en del av det britiske atomforsvarssystemet.

L-3 COMMUNICATIONS

Ekskludert siden: Desember 2005
Kilde: GES, SPU
Land: USA
Industri: Luftfart og forsvar
Indeks: MSCI, FTSE

L-3 Communications har bekreftet overfor GES og Etikkrådet for Statens pensjonsfond - Utland (SPU) at de tilbyr komponenter til klasebomber. For ytterligere begrunnelse for ekskludering av L-3 Communications, se menneskerettigheter.

LOCKHEED MARTIN

Ekskludert siden: Desember 2005
Kilde: GES, SPU
Land: USA
Industri: Luftfart og forsvar
Indeks: MSCI, FTSE

Lockheed Martin produserer ifølge egen hjemmeside blant annet ulike missiler som kategoriseres som klasevåpen. Selskapet produserer også ulike andre varianter av denne typen våpen, samt komponenter. Disse opplysningene er bekreftet av Jane's Information Group. Selskapet assosieres også til utvikling av sentrale elementer og tjenester tilknyttet kjernevåpen. Selskapets joint-venture Atomic Weapons Establishment (AWE) er involvert i produksjon og vedlikehold av stridskoder for missilsystemet Trident II som er en del av det britiske atomforsvarssystemet.

NORTHROP GRUMMAN

Ekskludert siden: Januar 2006
Kilde: GES, SPU
Land: USA
Industri: Luftfart og forsvar
Indeks: MSCI, FTSE

Selskapet er ifølge egen pressemelding kontraktør for vedlikehold og oppgradering av US Air Force's Minuteman III ICBM. ICBM utgjør hovedelementet i USAs landbaserte, strategiske kjernevåpen.

POONGSAN CORPORATION

Ekskludert siden: Januar 2007
Kilde: GES, SPU
Land: Sør-Korea
Industri: Metaller og gruvedrift
Indeks: Inngår ikke i KLPs referanseindeks

Poongsan Corporation produserer ulike typer ammunisjon til militær bruk, herunder klasevåpen. På sin hjemmeside beskriver selskapet tre varianter av denne våpentypen.

POONGSAN HOLDINGS CORPORATION

Ekskludert siden: Januar 2007
Kilde: GES, SPU
Land: Sør-Korea
Industri: Metaller og gruvedrift
Indeks: Inngår ikke i KLPs referanseindeks

Poongsan Holdings eier 32 prosent av Poongsan. Se begrunnelse for ekskludering av Poongsan.

RAYTHEON

Ekkludert siden: Desember 2005
Kilde: GES, SPU
Land: USA
Industri: Luftfart og forsvar
Indeks: MSCI, FTSE

Raytheon assosieres til utvikling av sentrale elementer og tjenester tilknyttet kjernevåpen. Selskapet er involvert i missilsystemet Trident II som er en del av det amerikanske atomforsvarssystemet. Selskapet produserer også ifølge sin egen hjemmeside JSOW (joint stand off weapon) og klaseammunisjon til disse. Dette er å anse som klasevåpen. Opplysningen er bekreftet av Jane's Information Group.

SAFRAN

Ekkludert siden: Januar 2006
Kilde: GES, SPU
Land: Frankrike
Industri: Luftfart og forsvar
Indeks: MSCI, FTSE

Safran er morselskap for selskapene Snecma og Sagem, som i følge Jane's Missiles and Rockets produserer et nytt missilsystem (M51) for strategiske kjernevåpen for den franske marinen.

SERCO GROUP

Ekkludert siden: Januar 2008
Kilde: GES, SPU
Land: Storbritannia
Industri: Miljø- og anleggstjenester
Indeks: MSCI

Serco Group har bekreftet til Norges Bank at de produserer våpen som kan karakteriseres som kjernevåpen. I et joint venture med Atomic Weapons Establishment vedlikeholder de Storbritannias kjernevåpen.

SINGAPORE TECHNOLOGIES ENGINEERING

Ekkludert siden: Desember 2001
Kilde: GES, SPU
Land: Singapore
Industri: Luftfart og forsvar
Indeks: MSCI

Selskapet har bekreftet at det produserer landminer – dog ikke for eksport men for Singapores forsvar. Singapore har ikke undertegnet konvensjonen om forbud mot produksjon av landminer.

TEXTRON

Ekkludert siden: Desember 2008
Kilde: GES, SPU
Land: USA
Industri: Industrielt konglomerat
Indeks: MSCI, FTSE

Textron utvikler, produserer og markedsfører klasebomber og komponenter til klasebomber som er forbudt av den internasjonale konvensjonen mot klasebomber. Selskapet har bekreftet produksjonen overfor GES. Selskapet sier at det å fornye designen på våpentypen kunne være en mulighet for å etterleve konvensjonen, men at selskapet ikke er "overbevist om at dette er den beste løsningen for å eliminere den uakseptable risikoen for sivile".

I fjor var etikk god butikk

I 2009 ga etikken et betydelig positivt bidrag. Også på lang sikt tror vi at en ansvarlig investeringsprofil er det beste for våre kunders avkastning. Vi balanserer porteføljene slik at effekten av eksklusjonene blir minst mulig og jobber systematisk for å påvirke utelukkede selskaper, slik at vi kan investere i dem igjen.

Så langt i år gir KLPs referanseindeks KLP World en avkastning som er 0,04 prosent lavere enn Morgan Stanley's globale aksjeindeks MSCI World. I fjor ga KLP World en meravkastning på et helt prosentpoeng.

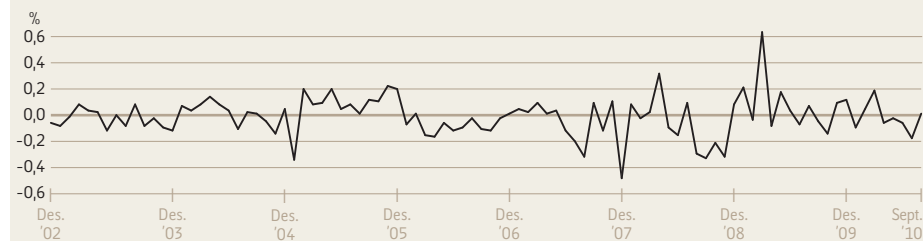
KLP World er en referanseindeks skreddersydd av MSCI, hvor selskaper som er ekkludert er tatt ut. For å opprettholde samme vektning som MSCI World blir selskaper innenfor industri-grupper der det er tatt ut selskaper vektet opp, slik at industrigruppenes vekt blir tilsvarende MSCI World. Re-vektning blir gjort fire ganger i året. Denne metoden med industrigruppenøytralisering benyttes fordi forskjellen i avkastning mellom de to indeksene forventes å bli mindre.

Det er viktig å presisere at dette kun er en analyse på den potensielle påvirkningen på KLPs totale investeringer. Når vi utelukker et selskap utelukkes dette fra alle relevante porteføljer innenfor alle aktuelle aktivaklasser, hvorav ekskluderte verdipapir blir erstattet. Dette innebærer at den reelle avkastningspåvirkningen er svært vanskelig å måle. Det kan også forekomme avvik mellom påvirkningen innenfor ulike regioner.

Størst betydning for påvirkningen, i så vel positiv som negativ retning, har selskapets størrelse (indeksvekt) og utvikling innenfor et gitt tidsrom. Vi ønsker også å presisere at denne historikken er for kort til å trekke entydige konklusjoner om avkastningen.

Månedlig avkastningsavvik mellom KLP World og MSCI World

Grafen viser variasjonen mellom en portefølje av globale aksjer med og uten ekskluderinger (desember 2002 – september 2010).

Årlig avkastningsavvik mellom KLP World og MSCI World

2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	pr. 30.9.2010
-0,31 %	0,09 %	0,84 %	-0,69 %	-0,29 %	-0,82 %	1,00 %	-0,04 %

Utgiver: KLP
Produksjon: Mediaprint
Foto: Morten Brun
Opplag: 300
Desember 2010

Dronning Eufemias gate 10
Postboks 400 Sentrum
0103 Oslo
Telefon 22 03 35 00
Telefaks 22 03 36 00
www.klp.no